



دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

عنوان:

# مطالعه ضمانت اجرای کیفری در مقابله با جاسوسی صنعتی

استاد راهنما:

دکتر ابوالفتح خالقی

نگارش:

طیبه مقدم

زمستان ۱۳۹۴

# بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**تقدیم به:**

**این مجموعه را به مادرم که زندگیم را مدیون مهر و عطوفت ایشان هستم و عمری خستگی ها را به  
جان خرید تا اکنون طعم خوش موفقیت را به من بچساند، به پاس محبت های بی دریغش که هرگز  
فروکش نمی کند، تقدیم می کنم.**

## تشکر و قدر دانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر **ابوالفتح خالقی** که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

## چکیده:

موضوع جرم جاسوسی صنعتی، اطلاعات و اسرار صنعتی اقتصادی است که در دنیای پس از جنگ سرد به طور روزافزونی به عنوان یک عامل تأثیرگذار در امنیت مطرح شده است. کشورهای بزرگ نه تنها مصالح صنعتی خود را در اولویت قرار داده اند، بلکه اولویت اول دستگاههای جاسوسی این کشورها نیز جاسوسی صنعتی و تجاری تعریف شده است، به طوری که سیاست گذاران ضمن تأیید ارتباط امنیت صنعتی با ایمنی جامعه، به دنبال راههای جدیدی جهت وارد نمودن موضوعات صنعتی در راهبردهای سنتی دفاعی هستند. در نظام حقوقی ایران جاسوسی صنعتی مفهومی کمتر شناخته شده است. به طور مستقیم از پیشگیری از جاسوسی صنعتی در قانونی واحد و به طور جامع حمایت به عمل نیامده است، ولی در قوانین مختلف و به صورت پراکنده می توان نشانه هایی از توجه قانونگذار به این مقوله را یافت و یا اسرار تجاری را تحت حمایت قوانین عام قرار داد. از جمله ی این قوانین: قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، قانون مجازات اسلامی، ۱۳۷۵، قانون تجارت الکترونیک و قانون اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی مصوب ۱۳۸۷ باشد. ضمانت اجرای غیرکیفری مقابله با جاسوسی صنعتی عبارتند از: حمایت از رقابت های منصفانه تجاری، لزوم پیشگیری از جاسوسی صنعتی در عصر افشای اطلاعات. با وضع قوانین و ضمانت اجرای کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی در قالب مجازات های مالی، بدنی و سالب آزادی و نیز مجازات های تبعی مطرح می شوند. اعمال ضمانت های اجرایی مورد بحث، بیشتر دارای جنبه بازدارندگی و ارعابی می باشند. در واقع، اجرای مجازات های انتظامی مقرر در این خصوص نیز، به مرحله اتمام رویه های ضد رقابت مربوط می شود؛ یعنی در صورتی که دستورات توقف فعالیت های غیر منصفانه تجاری، چاره ساز نبوده و به نظر می رسد که اعمال مجازات های مالی، مؤثرتر خواهد بود.

واژگان کلیدی: جاسوسی صنعتی، اسرار صنعتی، ضمانت اجرای کیفری، جاسوسی صنعتی سایبری، پیشگیری کیفری

## فهرست

عنوان.....	صفحه
الف: مقدمه .....	۱
ب: بیان مساله .....	۱
پ: سوال تحقیق .....	۱
ت: فرضیه تحقیق .....	۲
ث: اهداف تحقیق .....	۲
ج: ضرورت تحقیق .....	۲
چ: پیشینه تحقیق .....	۳
ح: روش تحقیق .....	۴
خ: کاربردهای تحقیق .....	۴
د: سازماندهی تحقیق .....	۴
فصل اول: کلیات جاسوسی صنعتی .....	۵
۱-۱: واژه شناسی و تعریف اصطلاحی .....	۶
۱-۱-۱: تعریف لغوی تجسس و جاسوسی .....	۶
۱-۱-۲: تعریف لغوی اسرار تجاری و صنعتی .....	۱۲
۱-۲-۱-۱: اقسام اسرار .....	۱۲
۱-۱-۳: تعریف اصطلاحی جاسوسی در حقوق .....	۱۳

- ۱-۱-۴: تعریف اصطلاحی اسرار تجاری ..... ۱۵
- ۱-۲-۲: مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل کلاسیک و نوین ..... ۱۵
- ۱-۲-۱: مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل کلاسیک ..... ۱۶
- ۲-۲-۱: مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل نوین ..... ۱۶
- ۳-۱-: مفهوم اسرار تجاری و صنعتی در حقوق انگلیس و ایران ..... ۱۸
- ۱-۳-۱: مفهوم اسرار تجاری و صنعتی در حقوق انگلیس ..... ۱۸
- ۲-۳-۱: مفهوم اسرار تجاری و صنعتی در حقوق ایران ..... ۲۱
- ۴-۱: چیستی جاسوسی صنعتی ..... ۲۲
- ۱-۴-۱: علل وقوع جاسوسی صنعتی ..... ۲۳
- ۲-۴-۱: چیستی جاسوسی صنعتی سایبری ..... ۲۵
- ۳-۴-۱: جایگاه جاسوسی صنعتی سایبری در حقوق بین الملل ..... ۲۶
- ۴-۴-۱: شیوه های پیشرفته جاسوسی صنعتی ..... ۳۲
- ۱-۴-۴-۱: بدافزارها ..... ۳۳
- ۱-۱-۴-۴-۱: ویروسهای کامپیوتری ..... ۳۳
- ۲-۱-۴-۴-۱: کرمها ..... ۳۳
- ۲-۴-۴-۱: ابزارهای جاسوسی ..... ۳۳
- ۳-۴-۴-۱: مهندسی اجتماعی ..... ۳۴
- ۵-۱: پیشینه ی جاسوسی صنعتی ..... ۳۴

- ۱-۵-۱: سیر تاریخی جاسوسی صنعتی ..... ۳۵
- ۲-۵-۱: جاسوسی صنعتی در عصر جدید ..... ۳۸
- فصل دوم: مبانی جرم انگاری، شرایط وقوع و ارکان جرم جاسوسی صنعتی ..... ۴۰
- ۱-۲: مبانی جرم انگاری جاسوسی صنعتی ..... ۴۱
- ۱-۱-۲: اخلاق تجاری ..... ۴۲
- ۲-۱-۲: منع ایراد ضرر ..... ۴۳
- ۳-۱-۲: بازدارندگی ..... ۴۴
- ۴-۱-۲: بر اساس معیار ارزشهای جامعه ..... ۴۵
- ۲-۲: شرایط وقوع جرم جاسوسی صنعتی ..... ۴۷
- ۱-۲-۲: تغییرات سریع فناوری ..... ۴۷
- ۲-۲-۲: محیط رقابتی کسب و کار ..... ۴۷
- ۳-۲-۲: بین المللی شدن نیروی کار ..... ۴۸
- ۳-۲: شرایط وقوع جرم علیه اسرار تجاری ..... ۵۰
- ۱-۳-۲: ارزش اقتصادی مستقل ..... ۵۳
- ۲-۳-۲: ناشناخته بودن ..... ۵۴
- ۳-۳-۲: تلاش متعارف برای حفظ محرمانگی ..... ۵۵
- ۴-۲: ارکان جرم جاسوسی صنعتی ..... ۵۶
- ۱-۴-۲: رکن قانونی ..... ۵۶



- ۲-۴-۲: رکن مادی ..... ۵۹
- ۲-۴-۳: رکن روانی ..... ۶۱
- ۲-۵: ارکان سرقت اسرار تجاری ..... ۶۲
- ۲-۶: مقایسه جاسوسی صنعتی با سرقت اسرار تجاری و ارکان آن ..... ۶۶
- ۲-۷: مفهوم منفعت خارجی و عناصر وابسته به آن در جاسوسی صنعتی ..... ۶۷
- فصل سوم: تدابیر پیشگیری از جاسوسی صنعتی در قوانین آمریکا و ایران ..... ۷۰
- ۳-۱-۱: تدابیر پیشگیری از جاسوسی صنعتی در حقوق آمریکا ..... ۷۳
- ۳-۱-۱: تدابیر حقوقی پیشگیری از جاسوسی صنعتی ..... ۷۴
- ۳-۱-۲: قوانین کیفری اسرار تجاری و قوانین جرایم رایانه ای ..... ۷۶
- ۳-۱-۲-۱: قانون جاسوسی صنعتی مصوب ۱۹۹۶ ..... ۷۷
- ۳-۱-۲-۲: قوانین جرایم رایانه ای فدرال ..... ۷۷
- ۳-۱-۳: چالش جهانی برای پیشگیری از جاسوسی صنعتی ..... ۸۰
- ۳-۲: تدابیر پیشگیری از جاسوسی صنعتی در حقوق ایران ..... ۸۲
- ۳-۲-۱: قانون تجارت الکترونیک ..... ۸۳
- ۳-۲-۱-۱: عنصر مادی ..... ۸۴
- ۳-۲-۱-۲: عنصر روانی ..... ۸۷
- ۳-۲-۲: قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ ..... ۸۸
- ۳-۲-۳: قانون جرایم رایانه ای ..... ۹۱

- ۳-۳: منافع تأمین و هزینه‌های پیشگیری از جاسوسی صنعتی ..... ۹۳
- ۳-۳-۱: منافع تأمین ..... ۹۳
- ۳-۳-۲: هزینه‌ها ..... ۹۶
- فصل چهارم: بررسی ضمانت اجرای‌های غیرکیفری و کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی ..... ۹۷
- ۴-۱: تحلیل لزوم وضع ضمانت اجرای کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی ..... ۹۸
- ۴-۲: بررسی ضمانت اجرای غیرکیفری مقابله با جاسوسی صنعتی ..... ۱۰۰
- ۴-۲-۱: حمایت از رقابت‌های منصفانه تجاری ..... ۱۰۰
- ۴-۲-۱-۱: مقررات قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ ..... ۱۰۱
- ۴-۲-۲: لزوم پیشگیری از جاسوسی صنعتی در عصر افشای اطلاعات ..... ۱۰۳
- ۴-۲-۲-۱: قانون دسترسی آزاد به اطلاعات ..... ۱۰۳
- ۴-۲-۲-۲: آیین نامه افشای اطلاعات شرکت‌های پذیرفته شده در بورس ..... ۱۰۶
- ۴-۲-۳: بکارگیری تدابیر امنیتی در پیشگیری غیر کیفری از جاسوسی صنعتی در افراد و داده‌ها ..... ۱۰۸
- ۴-۲-۳-۱: بکارگیری تدابیر امنیتی در پیشگیری غیر کیفری از جاسوسی صنعتی در افراد ..... ۱۰۸
- ۴-۲-۳-۱-۱: تدابیر امنیتی نسبت به مستخدمین ..... ۱۰۸
- ۴-۲-۳-۲: تدابیر امنیتی نسبت به اشخاص ثالث ..... ۱۱۲
- ۴-۲-۳-۲: بکارگیری تدابیر امنیتی در پیشگیری غیر کیفری از جاسوسی صنعتی در داده‌ها ..... ۱۱۳

- ۱۱۳..... ۴-۲-۳-۱: تدابیر امنیتی نسبت به داده‌های رایانه ای
- ۱۱۴..... ۴-۳: بررسی ضمانت اجرای کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی
- ۱۱۵..... ۴-۳-۱: قراردادهای تأمینی
- ۱۱۶..... ۴-۳-۲: مجازات‌های اصلی
- ۱۱۶..... ۴-۳-۲-۱: حبس
- ۱۱۹..... ۴-۳-۲-۲: جزای نقدی
- ۱۲۳..... ۴-۳-۳: مجازات‌های تبعی
- ۱۲۴..... ۴-۳-۳-۱: ضمانت‌های توقیفی
- ۱۲۴..... ۴-۳-۳-۲: ضمانت‌های اجرایی
- ۱۲۶..... ۴-۴: ضمانت اجرای کیفری در قانون جاسوسی صنعتی آمریکا
- ۱۲۹..... نتیجه‌گیری
- ۱۳۶..... فهرست منابع
- ۱۳۶..... الف- منابع فارسی
- ۱۴۱..... ب- منابع عربی
- ۱۴۱..... ج- منابع انگلیسی

## مقدمه

### بیان مساله

با توجه به IT محور شدن بیشتر شرکت ها، اعم از صادراتی، خدماتی و صنعتی و ... تا ادارات دولتی، نقش ارتباطات و اطلاعات در تمام شرکت ها پر رنگ تر شده است. با افزایش روز افزون ارتباطات، به مراتب ارزش و اهمیت تبادل اطلاعات بیشتر و بیشتر می شود. حال هر چه ارزش و اهمیت اطلاعات مبادله شده بیشتر باشد، به تبع آن امنیت ارسال این اطلاعات موضوع حیاتی تری برای سازمان است. جاسوسی نیز قدرت دانستن است. قدرتی که با آن می توان فهمید چگونه حوادث به امتیازاتی برای کشورها تبدیل می شوند. مهم ترین هدف جاسوسان نیز همیشه، دستیابی به اطلاعات مراکز فعال در زمینه ی تحقیقات و نتایج آن و هم چنین فن آوری های بسیار مدرن است که اینگونه جاسوسی، بیشتر از همه صنایع دفاعی و تسلیحاتی و پردازش اطلاعات و فن آوری های ارتباطات الکترونیک را در بر می گیرد.

امروزه گسترش فعالیت های جاسوسی به حدی رسیده است که می توان گفت کمتر جایی مصون از فعالیت های جاسوسی بوده است که عمدتاً با هدف کسب سود اقتصادی و سلطه بیشتر است. از آنجائیکه ریشه مهم ترین تحولات و تغییرات اساسی از صنعت سرچشمه می گیرد کشورها تمام تلاش خود را جهت دستیابی به اقتصادی قوی که منشاء اصلی قدرت می باشد معطوف نموده و بر این مبنا فعال کردن سرویس های اطلاعاتی و کسب اخبار و اطلاعات و جاسوسی صنعتی، مهم ترین اولویت محسوب می شود. که مقابله با این امر نیازمند برخورد قاطع از طریق وضع ضمانت اجرا های قانونی مناسب می باشد.

### سوال های تحقیق:

با توجه به آنچه بیان شد اکنون سوال این تحقیق آن است که :

۱: ضمانت اجراهای کیفری در مقابله با جاسوسی صنعتی چیست؟

## **فرضیه تحقیق:**

۱: با توجه به ارزش اطلاعات نحوه برخورد با آنها متفاوت خواهد بود و ضروری است که با ایجاد یک نظام حقوقی منسجم دایره شمول هر یک از انواع اطلاعات و نحوه برخورد و حمایت از آنها مشخص گردد. در این جرم ابتدا تاکید بر لزوم تبیین روش های پیشگیری از این جرم از طریق ارتقاء امنیت سخت افزاری و نرم افزاری، محدود نمودن و مشخص کردن دقیق شعاع روابط و همکاری ها و ... می باشد. از طرف دیگر وضع ضمانت اجراهای کیفری از قبیل مجازات های مالی متناسب با جرم، مجازات های سالب آزادی و قرارهای تامین و توقیف می تواند پاسخی برای این جرم باشد.

## **اهداف تحقیق:**

امروزه پیشرفت در علم و صنعت و دستیابی به تکنولوژی تنها از طریق محققان و مراکز آموزشی میسر نیست. استفاده (در واقع سوء استفاده) از تحقیقات دیگران راه ساده تری برای دستیابی به این تکنولوژی ها می باشد. کاری که در حال حاضر وسعت بسیاری داشته و به جاسوسی صنعتی معروف است. در این تحقیق برآن هستیم تا به تبیین ارکان و عناصر جاسوسی صنعتی، مجازات های مالی و غیرمالی مرتبط با آن و نهایتاً تدابیر امنیتی پیشگیری از این جرم بپردازیم.

## **ضرورت تحقیق:**

خسارات قابل توجهی را که این جرم در سطح ملی برجای می گذارد، تنها در مقوله زیان مالی شرکت خلاصه نشده، بلکه زیان های روانی و ضربه به شهرت و آبروی شرکت ها اصلی ترین خسارت ناشی از این نوع از جاسوسی می باشد که ضرورت توجه بیشتر در تدوین قوانین و مقررات و ضمانت اجرای کافی را طلب می کند که این امر جز از طریق تحقیق در این موارد و ارائه راهکارها و ضمانت اجرا های نو میسر نمی باشد.

## پیشینه تحقیق:

مطالب ارائه شده در این تحقیق تا آنجایی که نگارنده جستجو نموده تا کنون در هیچ پایان نامه یا رساله ای به طور مقایسه ای گسترده و منسجم بررسی نشده‌اند و صرفاً در برخی از پایان نامه‌ها و کتب به بررسی اسرار تجاری یا جاسوسی یا مفاهیم مشابه آن پرداخته شده است. بنابراین این تحقیقات صورت گرفته، به گونه ای نیستند که پاسخ گوی پرسش‌ها و چالش‌های مطرح در خصوص موضوع مورد بحث ما باشند. پس موضوع پژوهش ما، موضوعی نو و بکر است و نیازمند سعی و تلاشی وافر.

به برخی از پیشینه تحقیقاتی موضوع اشاره می شود:

- وصالی، حمیدرضا. «تجزیه و تحلیل مقررات مربوط به علایم تجاری در حقوق ایران و تطبیقی». رساله ی دکتر حقوق خصوصی دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۷۸.

- گودرزی، مریم. «حمایت حقوقی از اسرار تجاری». پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، آبان ۱۳۸۶.

- لوابی، فهیمه. «اطلاعات افشا نشده و نظام حقوق بشر». پایان نامه ی کارشناسی ارشد دانشکده ی حقوق دانشگاه آزاد تهران شمال، زمستان ۱۳۹۱.

- حکیمی، ندا. «بررسی ماهیت حقوقی قراردادهای عدم افشای اسرار تجاری». پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران ۱۳۹۰.

از جمله آثار علمی کتاب انگلیسی جاسوسی اقتصادی و صنعتی تالیف خانم هدیه ناشری انتشارات دانشگاه کمبریج، بخش مطالعات جرم شناسی بود که بیشتر به مباحث جرم شناسی جاسوسی اقتصادی و صنعتی و مسائل سیاسی حاکم بر ایالات متحده پرداخته شده و مسائل حقوق جزای اختصاصی در آن بسیار کمرنگ و مبهم است. دو کتاب فارسی زبان که در این زمینه وجود دارد، توسط سازمان‌ها و وزارت‌خانه‌های مربوطه انتشار یافته که جنبه‌ی سیاسی-تاریخی این پدیده‌ی مجرمانه به جنبه حقوقی آن غلبه دارد. این دو کتاب، یکی جاسوسی اقتصادی چپستی و

چگونگی تألیف بیژن حمزه ایل، محمد عباسی نشر مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی و دیگری جاسوسی اقتصادی نوشته‌ی صمیر صارم انتشارات تدبیر اقتصاد می‌باشد که بیشتر به مباحث استعماری قدرت‌های بزرگ و امپریالیسم اشاره دارد.

## **روش تحقیق:**

روش این تحقیق با توجه به موضوع آن روش تحلیل محتوی می‌باشد، که با استفاده از منابع موجود و مطالعات صورت گرفته، بر آن هستیم تا به جمع بندی دقیق و کاربردی دست یابیم.

## **کاربردهای تحقیق:**

استفاده از موارد پیشنهادی ارائه شده در کارهای تحقیقاتی، در کنار قوانین و سایر مطالعات صورت گرفته، می‌تواند در اطلاع رسانی مراجع قانونگذاری در جهت پیشگیری از ارتکاب این جرائم در سطح جامعه و اتخاذ تصمیمات مرتبط و موثر از سوی مدیران دخیل در این امر، مفید فایده قرار گیرد.

## **سازماندهی تحقیق:**

پایان نامه حاضر در چهار فصل سامان یافته در فصل اول به مفهوم شناسی و جایگاه جاسوسی صنعتی و پیشینه تاریخی جاسوسی صنعتی پرداخته شده است. فصل دوم با عنوان عناصر، ارکان و مبانی جرم انگاری مقابله با جاسوسی صنعتی به تحلیل مبانی جرم انگاری جاسوسی صنعتی، عناصر و ارکان تشکیل دهنده ی جاسوسی صنعتی و سرقت اسرار تجاری و مقایسه جاسوسی صنعتی با سرقت اسرار تجاری و ارکان آن پرداخته است. در فصل سوم تدابیر پیشگیری از جاسوسی صنعتی در قوانین آمریکا و ایران و نیز در فصل چهارم، به تحلیل لزوم وضع ضمانت اجرای کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی، بررسی ضمانت اجرای غیرکیفری مقابله با جاسوسی صنعتی و بررسی ضمانت اجرای کیفری مقابله با جاسوسی صنعتی پرداخته شده است.

## فصل اول: کلیات جاسوسی صنعتی



شناخت جاسوسی صنعتی که به ابزاری موثر در صحنه‌ی بین‌المللی مبدل شده، مستلزم شناخت کلیاتی از این پدیده مجرمانه است. جاسوسی فعالیت و شیوه‌ای است که از دیرباز در جوامع انسانی وجود داشته است. این شیوه ابتدا، در جنگ‌ها و تنازعات محلی و حتی قومی به کار می‌رفت، لیکن با تشکیل حکومت‌ها و دولت‌ها، اولاً، به شکل نظام‌مند و ساختار یافته به کمک دولت‌ها شتافت، سپس به تدریج وارد سایر عرصه‌ها و شئون سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و صنعتی گردید.

اگر در گذشته، جاسوسی ابزار رزم نیروهای نظامی به شمار می‌رفت، امروزه این شیوه به عنوان ابزاری مهم و حساس در دیپلماسی، سیاست، امنیت و اقتصاد و صنعت به کار گرفته می‌شود. لذا جهت بررسی جاسوسی صنعتی گام نخست این است که مفهوم جاسوسی در معنای کلاسیک آن مورد بررسی قرار گیرد. پس از بررسی مفهوم جاسوسی در حقوق بین‌الملل کلاسیک، جاسوسی را با توجه تحولات حاکم بر این پدیده، ارزیابی می‌کنیم.

بنابراین، در این فصل ابتدا به واژه شناسی لغت "تجسس" در ادبیات عرب و در اصطلاح فقه می‌پردازیم. سپس به مفهوم جاسوسی در حقوق بین‌الملل نوین و کلاسیک پرداخته و بعد از آن به چیستی جاسوسی صنعتی و پیشینه آن می‌پردازیم.

## 1-1: واژه شناسی و تعریف اصطلاحی

### 1-1-1: تعریف لغوی تجسس و جاسوسی

ابن منظور در «لسان العرب» برای واژه جاسوسی که اصل آن از جسّ است، معانی مختلفی ذکر کرده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: الجسّ: المس بالید؛ جسّ یعنی لمس نمودن چیزی با دست. الجسّ: جسّ الخبر و منه التجسس و جسّ الخبر و تجسسّه: بحث عنه و فحص. ماده جسّ

برای جست و جوی خبر است و تجسس نیز به همین معناست و جس الخبر و تجسس خبر، یعنی بحث و فحص از خبر.

التجسس (بالجیم): «التفتیش عن بواطن الامور و اکثر ما یقال فی الشرّ و الجاسوس: صاحب سر الشرّ؛ و هو العین الذی تجسس الاخبار ثم یأتی بها؛ تجسس (باجیم) تفتیش از باطن کارهاست و بیش تر به امور شرّ و بد گفته می شود و جاسوس، دارنده و همراه اسرار شرّ است، کسی که در پی اخبار می گردد و بعد از به دست آوردن، آن را به دروغ می آراید»<sup>۱</sup>.

نکته:

اولاً: ابن منظور، واژه جسّ را به معنای لمس کردن بیان داشته است.

ثانیاً: «تجسس» را به معنای تفتیش و بررسی امور پنهان آورده است، به عبارتی دیگر «تجسس» فقط در جایی صدق می کند که امر با امور پنهان مورد بررسی و تفتیش قرار گیرد، در حالی که پنهان و مخفی بودن از مقبولات نسبی است، یعنی ممکن است امری در نظر شخصی پنهان و مخفی باشد، ولی از نظر شخص دیگری آشکار باشد.

ثالثاً: ایشان جاسوس را صاحب سر شرّ می داند، به این معنا که جسّ که از مشتقات آن «جاسوس و جسیس» است به حامل پیام فتنه انگیز و شر گفته می شود. با تأمل در متون و منابع روایی شاید بتوان ادعا کرد که این بیان در خصوص جاسوس «الجاسوس صاحب سر الشرّ» تعبیر صحیحی نباشد، بلکه این معنا و بیان ایشان و سایر اهل لغت،<sup>۲</sup> احتمالاً متأثر از اتفاقات و حوادثی است که در جامعه بشری در اثر تجسس و جاسوسی رخ داده است. به این معنا که جاسوسانی که نزد حکما یا افراد عادی سعایت و خبرچینی می نمودند، کارشان گاهی منجر به گرفتاری خاصی می گردیده و به حادثه بد و ناگواری مبتلا می شدند، لذا به نظر می رسد که چنین نباشد که واژه تجسس و جاسوسی از همان ابتدا دارای بار منفی باشد، بلکه عوامل و تأثیرات خاص اجتماعی در طول اعصار این خصوصیت را به وجود آورده است. چرا که واژه جاسوسی را می توان در مورد تجسس هایی که از سوی جوامع اسلامی بر علیه دشمنان انجام می گیرد نیز به کار برد، مگر اینکه گفته شود از نظر مخالفان این امور مثبت، منفی و شر محسوب می شود و همین امر در صدق تجسس و جاسوسی به معنای جستجوی بدی ها کافی باشد.

<sup>۱</sup> ابن منظور، لسان العرب، ج ۲: ص ۲۸۳.

<sup>۲</sup> فخر الدین طریحی، مجمع البحرین، ج ۱: ص ۳۷۴.

علامه میانجی معتقد است که، تجسس تنها در جایی است که انگیزه شرّ در میان باشد و گواه سخن خود را نظر برخی اهل لغت می‌داند که می‌گویند «الجاسوس صاحب سرّ الشرّ»، اما این نظر بی‌اشکال نیست. زیرا شاهد ادعای وی بیشتر از این دلالت ندارد که تجسس کسب خبر از لغزش‌ها و زشتی‌های پنهانی است و این ارتباطی با انگیزه شخصی خبر گیر ندارد که خیر باشد یا شرّ.<sup>۱</sup>

در کتاب العین آمده: «جسسّ جسسته بیدی ای لمسته ... ، و الجسس؛ جس الخبر و منه التجسس للجاسوس»<sup>۲</sup>

جسسّ به معنای لمس کردن چیزی با دست است، و الجسسّ یعنی جستجوی خبر و این به این معناست تجسسّ جاسوس.

صاحب مجمع البحرين می‌گوید: «التجسسّ؛ التفتیش عن بواطن الامور و تتبع الاخبار و اکثر ما يقال من الشرّ و منه الجاسوس، و هو صاحب سرّ الشرّ، كما ان الناموس صاحب سرّ الخیر»<sup>۳</sup>  
تجسسّ یعنی تفتیش از بواطن امور و تتبع و دقت در خبرها، و اکثر استعمال آن در موارد شرّ و بد باشد و جاسوس از همین واژه «تجسسّ» گرفته شده است که صاحب سرّ شرّ است و ناموس صاحب سرّ خیر باشد.

در مقاییس اللغة آمده: «جسسّ، هو تعرف الشی بمس لطیف و الجاسوس من هذا، لانه يتخبر ما یریده بخفاء و لطف». جس، شناخت چیزی با دریافت نامحسوس و ظریف است، جاسوس نیز از همین باب می‌باشد، زیرا او هر چیزی را که بخواهد به آرامی و بی سر و صدا به چنگ می‌آورد.<sup>۴</sup>  
دهخدا درباره جاسوس چنین بیان نموده است: «جاسوس، جستجو کننده خبر برای بدی، شخصی است که از ملکی به ملک دیگر خبر برد.»<sup>۵</sup>

در فرهنگ معین آورده شده است: «جاسوس؛ آنکه اخبار و اطلاعات کسی یا مؤسسه‌ای و یا کشوری را مخفیانه گرد آورد و به شخص یا مؤسسه و یا کشور دیگر اطلاعات دهد». ببه طور کلی

۱. محسن خرازی، "حکم فقهی تجسس"، فصلنامه اهل بیت، ۲۶، (۱۳۸۰): ص ۵۶.

۲. خلیل بن احمد، کتاب العین، ج ۶: ص ۵.

۳. فخر الدین طریحی، مجمع البحرين، ج ۱: ص ۳۷۴.

۴. ابی الحسن احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۱: ص ۱۲۵.

۵. علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج ۵: ص ۶۴۵۸.

۶. محمد معین، فرهنگ معین، ج ۱: ص ۱۲۰۶.

جاسوس کسی است که به صورت محرمانه و یا تحت عنوان های نادرست به نفع دشمن در صد تحصیل اطلاعات از قوا، دستیابی به نقشه ها و ... می باشد.

حال آنچه در بحث لغوی اهمیت دارد این است که، اگر چه کاوش در اسرار شخصی افراد معمولاً با اغراض منفی صورت می گیرد، ولی این فرض و هدف هرچه باشد خواه خیر یا شر، در صدق مفهوم تجسس تفاوتی ایجاد نمی کند و انگیزه‌ی خیر اگر هم دخالتی داشته باشد، تنها در نفی حکم حرمت بوده و نه صدق عنوان تجسس، ولیکن این واژه انصراف بدوی در کاوش‌های منفی (کاوش با اغراض سوء) دارد. بنابراین تجسس، کاویدن و جست‌وجوی پنهان اموری است که (غالباً) مردم می‌خواهند پنهان بماند. خواه برای خود باشد یا دیگری، به انگیزه‌ی شر و فساد باشد یا به قصد خیر، از امور بد باشد یا از امور نیک.

اما اگر بگوییم که این واژه بیشتر در کاوش‌هایی استعمال می‌شود که برای غرض و هدف شر بوده و یا به تعبیری وضع این لفظ در این خصوص بوده و یا حداقل این که این لفظ به جهت کثرت استعمال در کاوش‌های منفی انصراف به جایی دارد که انگیزه‌ی شرّی در میان باشد، این انصراف مانع از انعقاد اطلاق لفظ گردیده و نمی‌توان تجسس را به دو بخش جایز (به معنی اعم) و غیر جایز (حرام) تقسیم کرد. لذا با توجه به قائلین هر دو نظر لازم است در جای خود بحث مفصلی در این خصوص صورت پذیرد.<sup>۱</sup>

بنابراین، تجسس از نظر لغوی و واژه شناسی عبارت است از: کنجکاو، بررسی، تفحص کردن و خبر جستن از اموری که غالباً مردم می‌خواهند پنهان باشد.

در شرع مقدس و در حوزه مباحث فقهی این لفظ به همان معنای لغوی و عرفی خود مورد استعمال قرار می‌گیرد و اصطلاحی خاص برای آن، چه تعییناً و چه تعیناً وضع نگردیده، لذا صاحب مصطلحات الفقه می‌نویسد: برای کلمه تجسس نه مصطلح شرعی<sup>۲</sup> داریم و نه مصطلح متشرعی<sup>۳</sup>، و

<sup>۱</sup> مهدی وفا جو، آشنایی با مبانی فقهی تحقیق و تفحص در احوال اشخاص حقیقی و حقوقی، چاپ اول، (تهران: نصاب، ۱۳۹۱): ص ۵۹

<sup>۲</sup> مصطلح شرعی شامل اصول اعتقادی یا هر آنچه را که در نصوص قوانین شرع به صورت خاص یا عام بیان شده است می باشد.

<sup>۳</sup> مجموعه مقرراتی آنچه که برای حفظ قسمت منصوص شرع، وضع و اجرای آن ضروری است و در صلاحیت امام مسلمین می باشد.